

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

4-2017
август

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Аниқ ва табиий фанлар

МАТЕМАТИКА

Х.ҚОСИМОВ, Н.ИКРАМОВА

Ядросида Мейер функцияси қатнашган каср тартибли интегродифференциал операторлар композициясининг бир хоссаси ҳақида 5

ФИЗИКА, ТЕХНИКА

А.МИРЗАҚУЛОВ, Х.ШЕРМАТОВА, З.МУҚИМОВА

Физика ўқитувчисининг таълимга инновацион ёндашуви 8

БИОЛОГИЯ, КИМЁ

Д.КОМИЛОВА

Барг ўровчи кўнғизлар (Coleoptera: attelabidae)нинг тарқалиши ва қисқача ўрганилиш босқичлари 12

М.АҲМАДАЛИЕВ

Дифурфурилиденацетоннинг олигомерланиши.-I. 15

М.ИСМОИЛОВ, Х.ЖУРАЕВ

Қовушқоқликни оширувчи кўндирмалар олиш 20

ГЕОГРАФИЯ, ТУПРОҚШУНОСЛИК

В.МАХМУДОВ

Кўп йиллик бошоқдош ўсимликларни Ўзбекистон адирларида интродукция қилиш 24

М.ҒОЗИЕВ

Беда остига солинган ҳар хил органик-кимёвий моддаларнинг тупроқдаги микробиологик жараёнларга таъсири 27

Ижтимоий-гуманитар фанлар

ИҚТИСОДИЁТ

А.ҒАФУРОВ, Г.ХАЛМАТЖАНОВА

Қўшилган қийматни қишлоқ хўжалиги иқтисодиётида шакллантириш хусусиятлари 30

О.ТҮЙЧИЕВА

Тўқимачилик корхоналарида лизинг муносабатларининг ривожланиш тенденциялари 33

Қ.ЮСУПОВ

Суғуртанинг бозор иқтисодиётидаги афзаллиги ва самарадорлиги 36

ФАЛСАФА, СИЁСАТ, ТАРИХ

Т.ЭГАМБЕРДИЕВА, И.СИДДИҚОВ

Ўзбекистонда таълим тизимининг тараққиёти ва самарадорлиги..... 40

Б.ТҮЙЧИЕВ, У.НАЗИРОВ

Фуқаролик жамиятига ўтиш шароитида оилавий қадриятларнинг ўрни 45

Н.ПУЛАТОВА

Аҳолининг ижтимоий фаолиятида экологик маданиятни шакллантириш масалалари 49

Ф.ЮЛДАШЕВ

Фалсафада этика фанини ўқитишнинг назарий ва амалий масалалари..... 52

Н.РАҲИМБАБАЕВА

Донишмандлар масъулият ҳисси ҳақида 55

М.ЭРГАШЕВА

Совет ҳокимияти даври (1919-1945 йй.)да архив ҳужжатларини жамлаш 58

АДАБИЁТШУНОСЛИК

А.АБДУРАҲМОНОВ

Кўёш образи ва унинг поэтик функцияси 63

ТИЛШУНОСЛИК

С.ҚУРБОНОВА

Лингвистик воситалар орқали шахс хусусиятларининг намоён бўлишига доир 66

ҚУЁШ ОБРАЗИ ВА УНИНГ ПОЭТИК ФУНКЦИЯСИ

А.Абдурахмонов

Аннотация

Ушбу мақолада қуёш образининг поэтик функцияси ўзбек лирикаси мисолида тадқиқ этилади. Шеъринг асарда соя билан ўзаро қарама-қарши майдонга эга бўлган қуёш образи бадиий гоёни намоён қилувчи асосий омил сифатида изоҳланади.

Аннотация

В статье исследуются поэтическая функция образа солнца на примере современной узбекской лирики. Образ солнца, содержащий противоположное поле с тенью в стихотворном произведении, выясняются как образующего главного фактора в выявлении поэтического вымысла.

Annotation

In the given article the poetical function of the image sun in the background modern Uzbek lyric poets is researched. They Are Realized image sun, containing opposite fields with shade in poetical product, as forming main of the factor in discovery poetical fiction.

Таянч сўз ва иборалар: қуёш, ранг, мумтоз шеъринг, анъана, образ, рамз, лирик қахрамон, бадиий деталь, бадиий ифода.

Ключевые слова и выражения: солнце, цвет, классическая поэзия, традиция, образ, символ, лирический герой, художественная деталь, художественное выражение.

Key words and expressions: sun, color, classical poetry, tradition, image, symbol, lyrical hero, artistic detail, artistic expression.

Шеъринг аввало, инсонга маънавий нур бағишловчи, руҳиятини ёруғликка элтувчи мўъжизадир. Бадиий адабиётда, хусусан, шеърингта қуёш образининг ўзига хос салмоқли хусусияти мавжуд. Чунки шоирларнинг қуёш образига мурожаати моҳиятан ижодий йўсинни белгилаб берган муҳим омил сифатида кўзга ташланади. Бунда қуёш образи инсонни комиллик, эзгуликка элтувчи маърифат манбаи сингари порлаб турганлиги намоён бўлади.

Ёруғ оламнинг яралиши қуёш билан ҳам боғлиқ бўлган физик ҳодисадир. Қуёш нури туфайли она заминимизда илоҳий мўъжиза – ҳаёт мавжуд. Одамзод ўз тафаккурига эга бўла бошлаган даврданоқ қуёшдан илоҳийликни англаб, унга умид ва ишонч рамзи сифатидаги муносабати шаклланиб келган. Қадимги дунё тарихида қуёшга, ҳаттоки, инсон қиёфасидаги худо сифатида қараш мавжуд бўлган [1.165]. Бундай қарашлар кўплаб халқлар динида акс этганлигини, Юнон ва Рим, Мексика ҳамда Перу маданиятлари ва, ниҳоят, литва, славян, герман ва бошқа халқлар тарихида кузатамиз.

Илк муқаддас китоблардан бири саналган зардуштийларнинг “Авесто” китобида қуёшга нисбатан ҳаётнинг асоси сифатида қаралади. Шунинг

учун ҳам бу муқаддас китобда оламни ёруғлик кучлари туфайли ҳаёт мавжуд эканлиги уқтирилади. Унда айтилишича, оламнинг дастлаб яралиши ёруғлик кучлари Ахура Мазда шарофати туфайлидир.

Насронийларнинг муқаддас китоби – “Инжил”да ҳам Яратгувчининг оламни бунёд этишининг тўртинчи кунда қуёшни яратганлигини ва у орқали заминга нур таралганлиги келтирилади. Эътиборлиси, муқаддас китобларда Оламнинг яратилиши аввалида Нур яратилганлиги айтилади. Шундан сўнг унинг қувватидан баҳраманд бўлиб барча борлиқ, жонзоту ўсимликлар яратилганлиги таъкидланади.

Инсоният тарихининг кейинги даврларида қуёшга нисбатан умид ва ишонч рамзи сифатидаги муносабат шаклланди ва у бадиий адабиётда маънавий нур манбаи сифатида ҳам талқинлана бошлади.

Демак, “қуёш – барча халқларга маълум бўлган энг қадимги космик рамз; ҳаёт манбаи, ёруғликни билдиради. Қуёш рамзлари билан устуворлик, ҳаёт яратиш, фаоллик, қахрамонлик негизи, ҳамма нарсани билиш каби хусусиятлар боғланади” [2.32], дейилишига асос бор.

Тасаввуфий шеърингта ҳам қуёшга

А.Абдурахмонов – ФарДУ катта илмий-ҳодим изланувчиси.

илоҳийликнинг манбаи сифатида илоҳ ҳамда ёр тимсолида мурожаат этилгани маълум.

Даврлар ўтиши билан қуёш табиий хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда маънавий ҳаётда ҳам ўзининг симболини, рамзини топа бошлайди. Маиший турмушда инсонларнинг ўрни, аҳамияти қуёшга нисбат қилиб белгилаш, аташ бошланди.

Шундай қилиб, қуёш образининг ижтимоий-маънавий ҳаётга кириб келиши ва унинг аҳамиятидан келиб чиққан ҳолда бадиий адабиётда акс этишини икки хил кўринишда кузатамиз: 1) *Қуёш образининг эътиқодий манба сифатидаги талқини*; 2) *Қуёш образи ижтимоий турмушдаги маълум индивидларнинг маънавий қувват манбаи сифатидаги талқини*.

Ёр тимсолидаги қуёш образига мумтоз адабиётда асосан диний қараши асосида мурожаат қилинган бўлса, янги ўзбек адабиётида унинг функцияси ўзгарди. Яъни ижтимоий-маънавий ҳаёт эҳтиёжи бу образ ифода вазифасини бир оз ўзгартирди.

Ўлкамизда юз берган кескин ижтимоий-сиёсий ўзгаришлар гирдобида қолган ҳур фикрли кишилар эркинлик заруратини чуқур ҳис этганларидан ўз маънавий эҳтиёжларини қуёш образи тимсолида намоён қила бошладилар. Натижада, бадиий ижодда қуёш образининг функцияси ўзгарди. Энди у диний-эътиқодий рамздан кўра эрк ва озодлик рамзи сифатида ўз талқинини топа бошлади.

Аёнлашадиги, XX аср 20-30-йиллари ўзбек лирикасида қуёш образи ўлкада юз бераётган кескин ижтимоий-сиёсий курашлар фонида берилди. Эрк тақдирининг бадиий ифодаси қатор шоирлар шеърларида қаламга олиниб, ўзлари интилган чин маънодаги ҳақиқат сифатида қуёш образи талқинланди. Қуёшга хос табиий хусусиятлар бадиий муҳитда лирик инъикосини топди. Шоирларнинг қалб кечинмалари билан фалсафий-ғоявий қарашлар уйғунлик касб этди. Турли бўҳронлардан тушкунликка тушиб кетмаган лирик қаҳрамон нур манбаи бўлган қуёшдан руҳоний мадад олади. Бунда қуёш ўзига хос маънавий-маърифий комиллик, руҳий эҳтиёж, муқаддаслик, орзу каби рамзларнинг уйғунлашган образи сифатида гавдаланди, бадиий муҳитда ижодий мантиқнинг асоси – ядросига айланди. Бу жараён қуёшнинг

турли ҳолатларда тасвирланишида ҳам чуқур фалсафий-ғоявий аҳамият касб эта олди. Масалан: *Жим!.. Уфқдан ботар қуёшни // Шарт кесилган бошга ўхшатдим. // Парча-парча куйган шафақлар // Тирқираган қонни эслатди! (Усмон Носир. “Монолог”) [4.141].*

Ушбу тасвир образларининг бадиий кодларини ечишга киришилса, чуқур ижтимоий-сиёсий, фалсафий-ғоявий аниқ масалалар кўтарилганлиги аёнлашади. Ижодкор руҳиятининг лирик қаҳрамон бадиий руҳияти билан уйғунлигини ҳис этамиз. Сатрлардаги *“уфқда ботаётган қуёш”* — шунчаки қуёш эмас, фазаси атайин танлаб олинган қуёшдир. Қуёш образи эрк, озодлик рамзи сифатида талқинланганлиги кейинги сатрларда ойдинлашади. *“Шартта кесилган бош”* жумласи ўқувчининг тасаввурига жаллод томонидан бечора маҳбуснинг боши танасидан жудо этилишидек мудҳиш қотиллик манзарасини келтиради. Унинг ерга узала тушган бошсиз танасидан атрофга қон сачраб кетиши – *“парча-парча куйган шафақлар, тирқираган қонни эслатар”* сатрлари орқали тасвирлаб берилади. Кўринадики, қуёш ботишининг бундай табиий ҳолати – ўша даврдаги ўлкадаги эрк, озодликнинг бўғиб қўйилиши ҳолатига параллел қўйилиб, бадиий талқинини топади. Усмон Носирнинг ижодида асосий тамойилларга айланган бу ҳолатнинг бадиий ифодасига яна мурожаат этиш мумкин: *Эрки қулфдир, ҳаёти қулф, бор худолар қулф – // Косасида сув йўқ, қуруқ халтаси – нон йўқ. // Ботаётган қуёш каби рангида қон йўқ. (Усмон Носир “Нил ва Рим”) [4.123].*

Қуёш ботгач, эртасига унинг муқаррар чиқиши билан боғлиқ табиий жараён шеърини асар мантиғига сингдирилди ва давр лирикасининг мавзуси кўринишини олди. Бу кўриниш асосан қуёш нуридан, унинг қайта порлашидан умидини узмаган, у ботган бўлса-да, нурлари беҳуда кетмаганлигини тийрак нигоҳи билан тафаккурига муҳрлашга улгурган лирик қаҳрамоннинг “зулмат” кучларига мурожаатида акс этди. Нур образи хоҳ лирик қаҳрамон қиёфасида, хоҳ бадиий композициянинг бир унсури сифатида иштирок этмасин, ҳар жиҳатдан қуёш образи шеърнинг бадиий-эстетик қуввати – нур манбаи бўлиб хизмат қилаверади.

Қуёш образи эртанги содир бўлгуси муқаррар эрк ва ҳурлик рамзида намоён бўладики, ижодкор буни чин ишонч билан таъкидлашга ботина олади: *Енган қўшин бошлиғидек гердайиб // Ботган қуёш булутларнинг остига // Бош кўтариб чиқмоқ учун тириша... (Чўлпон. "Тортишув тонги")* [5.61]. Уша шеърда яна: *Чиқадиган қуёшни сиз беҳуда // Этак билан тўсмоқ учун тиришманг.*

Эркинлик, ҳурликка параллел ҳолатда моҳиятини ифодалаб келган қуёш образи табиий хусусиятига хос акс эттириши бадиий ғоя динамикасига қувват бағишловчи восита сифатида намоён бўлади.

Қуёш ботган бўлса-да, нурлари беҳуда кетмаганлигини лирик қахрамон тийрак нигоҳи билан акс эттиради. *Сўлгин бир кулиш // Отиб, отиб қочади // Баъзи вақт қуёш. (Ойбек. "Қиш кўринишлари")* [3.57].

Яна: *Қуёш оғди уфқдан, // Бир тўплам олов сочин // Илиб қолди ўрмонлар. (Ойбек. "Онлар")* [3.141].

Қуёшнинг бундай эркинлик, ҳурликка параллел образ сифатида гавдалантирилиши ўз навбатида табиий хусусияти бадиий ғоя динамикасига қувват бағишлайди: *Ул кетгач, кун чиқар ёруғлик сочиб, // Ундан-да сўраймен сенинг тўғрингда. (Чўлпон. "Гўзал")* [5.31]. Яна:

Юксакларда қуёш – олтин байроғинг. (Ойбек. "Денгизга") [3.164].

Қуёш бадиий яхлитлиги билан бадиий ғояни нурлантиради.

Кўринадик, ХХ асрнинг бошларига келиб қуёш образи ўзининг ғоявий-эстетик функциясини ўзгартирди. Бу даврда эрк, озодлик шахс учун энг зарур эътиқод даражасига айланган эди. Шунинг учун ХХ асрнинг 20-30-йиллари ўзбек шеърлятида қуёш образи шахс эркининг идеали, эрк ва озодлик рамзи сифатида талқин этила бошлади.

Шундай қилиб, қуёш образи шеърлятда эътиқодий моҳиятдан ижтимоий-фалсафий моҳият касб этадиган кенг талқинли образ даражасига кўтарилди. Дастлаб фақатгина ягона – диний моҳиятнинг ифодалаган образ реал ҳаётий воқелиқдаги реал кишиларнинг эҳтиёжларини ўзида акс эттирувчи ҳалоскорлик манбаи сифатида талқин этилди. Яъни эътиқодий доирадан кўра фаолроқ бўлган ижтимоий-маънавий ҳаёт доирасига ўтди. Нурнинг асосий манбаи бўлган қуёш образи ҳозирги ўзбек лирикасида чуқур ижтимоий-сиёсий, маънавий-фалсафий, индивидуал–эстетик ҳолатларнинг бадиий талқинини ўзида мужассамлаштиргани ҳолда намоён бўлди.

Адабиётлар:

1. Гегель. Сочинения. Том 8. – М., 1935.
2. Мингбоева Д. Тимсолар тилсими. – Т.: Янги аср авлоди, 2007.
3. Ойбек. Асарлар. Ўн томлик. 1-том. Шеърлар. – Т., 1968.
4. Усмон Носир. Танланган асарлар. Биринчи том. Шеърлар. – Т., 1969.
5. Чўлпон. Асарлар. IV жилдлик. I жилд. – Т.: Akademyashr, 2013.

(Тақризчи: Ҳ.Жўраев, филология фанлари доктори).